

Тетяна РАДЗІЄВСЬКА

доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу загального мовознавства, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Національна академія наук України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, 01001

ORCID: 0000-0003-2871-2395

t.v.rad@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Радзієвська, Т. (2022). Англійський переклад «Слова о полку Ігоревім» Володимира Набокова як прецедентна ситуація в міжкультурній взаємодії. *Folia Philologica*, 4, 67–77, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2022/4/9>

АНГЛІЙСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ВОЛОДИМИРА НАБОКОВА ЯК ПРЕЦЕДЕНТНА СИТУАЦІЯ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Статтю присвячено англійському перекладу «Слова о полку Ігоревім», здійсненому Володимиром Набоковим у середині ХХ ст. Переклад розглядається в лінгвокультурологічному аспекті як прецедентна ситуація в міжкультурній взаємодії. Такий підхід передбачає не лише аналіз лексико-синтаксичних особливостей тексту перекладу, а й фокусування на самій ситуації перекладацької діяльності, що реалізується в конкретних історичних умовах, визначається певними зовнішніми та внутрішніми чинниками впливу та відповідає певним завданням. Із цим пов'язана наукова новизна статті. Метою дослідження є комплексний аналіз перекладу «Слова о полку Ігоревім» В. Набоковим як живого, історично зумовленого інтелектуального процесу, характеристика його науково-культурного контексту, чинників формування концепції перекладу, особливостей пошуку англійського лексико-синтаксичного ресурсу та номінативних рішень. Методологія дослідження спирається на базові загальнолінгвістичні методи (описовий, зіставний). Автором виділено основні фактори науково-культурного контексту, що вплинули на створення перекладу: педагогічна діяльність Набокова, інтенсифікація досліджень «Слова» після виходу книги А. Мазона (1940 р.), інтерес Набокова як носія білінгвістичної компетенції до перекладацької та наукової діяльності, ознайомлення з історико-філологічними студіями, присвяченими «Слову», та їхніми результатами. Показано вплив цих чинників на формування остаточної концепції перекладу та окреслено основні результати вивчення Набоковим поетики, композиційної структури тексту та його лексико-синтаксичних особливостей. Розглянуто окремі номінативні рішення Набокова, його інноваційна техніка у разі відтворення релевантних значень (лексичного, конотативного, прагматичного). Зроблено висновок, що в процесі роботи над перекладом досягається потрібний баланс між стратегією смислу та стратегією форми.

Ключові слова: Слово о полку Ігоревім, англійський переклад, В. Набоков, міжкультурна взаємодія, прецедентна ситуація.

Tetiana RADZIEVSKA

Doctor of Science (Philology), Professor, Leading Researcher of the General Linguistics Department, O. O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine, Hrushevskii str., 4, Kyiv, Ukraine, 01001

ORCID: 0000-0003-2871-2395

t.v.rad@ukr.net

To cite this article: Radziievska, T. (2022). Angliis'kyi pereklad "Slova o polku Iгореvim" Volodymyra Nabokova yak pretsedentna sytuatsiya v mizhkulturnii vzayemodii [Vladimir Nabokov's English translation of "The Song of Igor's Campaign" as a precedent situation in intercultural communication]. *Folia Philologica*, 4, 67–77, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2022/4/9>

VLADIMIR NABOKOV'S ENGLISH TRANSLATION OF "THE SONG OF IGOR'S CAMPAIGN" AS A PRECEDENT SITUATION IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

The paper deals with the English translation of "The Song of Igor's Campaign", carried out by Vladimir Nabokov in the middle of the 20th century. The translation is considered in a linguocultural perspective as a precedent situation (a case) in intercultural communication. Such approach involves not only an analysis of the lexical and syntactical features of the translated medieval text, but also a study of the dynamics of translation activity, which advances in specific historical conditions, depends on certain factors that influence it, and corresponds to certain tasks. The purpose of the paper is to comprehensively analyze Nabokov's translation of "The Song of Igor's Campaign" as a dynamic, historically conditioned intellectual process. It aims to characterize its scientific and cultural context, explore the factors shaping the translation concept, and examine the peculiarities of the search for lexical and syntactical resources and the translator's nominative solutions. The research methodology is based on descriptive and comparative linguistic methods. The author identifies the main factors of the academic and cultural context that influenced the creation of the translation: Nabokov's pedagogical activity, the intensification of research on the "Song" after the publication of A. Mazon's book (1940), Nabokov's interest in translation and scientific work in his "American period", acquaintance with historical and philological studies on the "Song" and their results. The influence of these factors on the formation of the final conception of translation is shown and the main results of Nabokov's study of the poetics, the compositional structure of the medieval text and its lexical and syntactical features are characterized. Some of Nabokov's nominative solutions, his innovative technique for reproducing relevant meanings (lexical, connotative, pragmatic) are discussed. It is concluded that in the process of working on translation, the necessary balance between the strategy of meaning and the strategy of form was achieved.

Key words: *The Song of Igor's Campaign, English translation, V. Nabokov, intercultural communication, precedent situation.*

Потоки стереотипного мислення зазвичай розводять за різними доменами ім'я Володимира Набокова (1899–1977) і такий твір світової літератури, як «Слово о полку Ігоревім». Натомість факт залишається фактом: перший науково обґрунтований і прокоментований переклад пам'ятки XII століття англійською мовою, виданий у 1960 р., був зроблений саме Набоковим (*The Song...*, 1960). Цій культурній події передувала тривала робота, яка зайняла роки і якій сприяли або заважали різноманітні наукові та історико-культурні обставини, що відіграли в цій ситуації роль своєрідних тригерів і утворили науково-культурний контекст, у якому створювався переклад та його науковий супровід.

Загалом, коли йдеться про переклад такого твору, як «Слово», іншою мовою, відразу постає питання про тип перекладу, перекладацькі стратегії та характер їх застосування, а першоджерело є таким, що припускає різноманітні варіанти. Так, можливим є як прозовий, так і віршований / ритмізований переклад, переклад, який зорієнтований на відображення змісту (сюжету, описуваних подій), та переклад, що фокусується на поезії твору, його формі та структурі. Тут постає питання про відтворення архаїчної мови, історичних артефактів та пошук лексико-синтаксичного інструментарію для цього. У ситуації перекладу такого першоджерела, як «Слово», актуалізується і праг-

матичний фактор, а саме для якого читача / адресата робиться переклад, яким є рівень його культури, обізнаності тощо. Комплекс цих питань постав і перед Набоковим, який із різною інтенсивністю, з перервами працював над своїм проектом 12–14 років, протягом яких відбувалося поступове формування концепції перекладу.

Важливо підкреслити, що виняткова складність перекладацьких завдань, зумовлена архаїчним характером тексту, його середньовічною поетикою та тематикою, мовнокультурною дистанцією між текстом і потенційною адресатною аудиторією (тут – американський читацький загал середини ХХ ст.), вимагала від перекладача неординарних рішень, що надало самому процесу роботи над перекладом ексклюзивного характеру. Саме тому ми розглядаємо процес створення цього перекладу середньовічної пам'ятки як прецедентну ситуацію, яка заслуговує на спеціальний лінгвокультурологічний аналіз, який би дозволив висвітлити механізми культурної інтеграції та адаптації, вивчення яких набуває актуальності з огляду на інтенсифікацію сучасних євроінтеграційних процесів. Попри певну кількість публікацій із теми «Набоков-перекладач», головню, в рамках літературознавчих студій останніх десятиліть, напр., (Костенко, 2006; Айкіна, 2011), переклад «Слова», який, дійсно, посідає окреме місце в доробку письменника, привертая увагу

дослідників значно менше, порівняно з аналізом його художніх творів, та залишається не досить висвітленою темою в лінгвокультурологічних дослідженнях. Він розглядався переважно у зв'язку з вивченням або біографії письменника, або його художньої творчості (Бойд, 2004; Старк, 2004), або перекладацької техніки (Жутовская, 2004). Тому в межах сучасних філологічних трендів актуальності набуває вивчення досвіду міжкультурної взаємодії, отриманого письменником-білінгвом у разі реалізації свого проєкту. На увагу заслуговує і той науково-культурний філологічний контекст середини ХХ ст., у якому працював Набоков і аналіз якого дає можливість адекватно інтерпретувати ті чи інші номінативні рішення в перекладі.

Отже, метою дослідження є комплексний розгляд перекладу «Слова о полку Ігоревім» Набоковим як живого, історично зумовленого інтелектуального процесу, характеристика його науково-культурного контексту, чинників формування концепції перекладу, особливостей пошуку лексико-синтаксичного ресурсу та номінативних рішень. Наша методологія спирається на базові загальнолінгвістичні методи – описовий та зіставний з елементами моделювання.

Історія задуму та науково-культурний контекст. Можна вважати, що задум перекладу «Слова» та початок роботи припадає на другу половину 40-х років, коли Набоков читав у коледжі Велслі курс літератури, і виявилось, що з причини відсутності адекватного, з його погляду, перекладу немає достатньої філологічної бази для того, аби донести до американських студентів-філологів сутність цього твору. На той час існували переклади «Слова» С. Кросса та Л.А. Магнуса, проте вони не задовольняли Набокова (Старк, 2004: 8), який прагнув точності (у його розумінні) та виключав ідею «приблизного» перекладу, переказу тощо. Для нього як викладача літератури виникала ситуація, коли треба розповідати про такий об'єкт, який залишається невідомим, не пізнаним його адресатами-студентами, тобто ситуація, коли викладач змушений будувати певні твердження про референт, який когнітивно не є доступним для його адресатів. Тому тут виникала у розумінні Набокова своєрідна прогалина, яка блокувала сам процес викладання, і оскільки будь-які

компроміси в цьому питанні суперечили його переконанням, перед ним постало завдання створення такого перекладу, який би формував у студентів-філологів адекватне уявлення про текст пам'ятки.

Робота розпочалася приблизно в другій половині 40-х років, про що свідчить лист Набокова від 1.11.1948 р., адресований Едмунду Вілсону, своєму постійному кореспондентові, провідному американському критику: *For instance, I am making a new translation of Слово о полку Игореве*, на що той відповідає 15.11.1948 р.: *Do send me your Igor translation* (Dear Volodya, dear Bunny..., 2001: 236–238). З цього випливає, що в цей період у Набокова вже існував якийсь переклад (або прообраз перекладу) чи принаймні він розпочав таку роботу.

Початок цієї роботи – 40-і роки – припадав на період, позначений особливим інтересом до «Слова» як в Європі, так і в Америці з бурхливими дискусіями щодо походження тексту, його авторства, атрибуції, історії виникнення. Поштовхом до цього стала праця А. Мазона «Le Slovo d'Igor» (Mazon, 1940), у якій він висловив скептичну думку про цей твір та намагався довести, що текст «Слова» є літературною містифікацією. Ця праця авторитетного славіста дала імпульс для активізації вивчення пам'ятки та запеклих наукових баталій наступних років. Одну з них у листах Набокову від 1.04.1943 р. та 2.12.1948 р., тобто двічі, не лише згадує, а й описує в усіх деталях Е. Вілсон, якому довелося бути присутнім – на початку 40-х років – на засіданні *Ecole Libre des Hautes Etudes*.

Разом з Е. Вілсоном на засіданні були присутні Р. Якобсон, Р. Грінберг, вів його відомий французький візантолог А. Грегуар, а виступав з доповіддю Г. Вернадський, який, спираючись на археологічні дані, доводив, що описи зброї та інших предметів відповідають історичним реаліям, археологічним знахідкам, тоді як французький візантолог відстоював версію про підроблений характер твору. Е. Вілсон описує у найдрібніших деталях дискусію, яка виникла, бурхливу реакцію Якобсона, який почав перебивати візантолога, кидатися на нього з уїдливіми зауваженнями та викриками (Dear Volodya, dear Bunny..., 2001: 243–244).

Безперечно, висловлена Е. Вілсоном, який усіляко підтримував Набокова в його почи-
наннях, зацікавленість щодо перекладу, його

готовність до обговорення цієї теми сприяли подальшому «розвороту» Набокова в бік перекладацької, текстологічної та історико-культурної роботи з пам'яткою. Крім того, у листі 1948 р. Вілсон повідомляє (Dear Volodya, dear Bunny, 2001: 238), що отримав видання, присвячене «Слову» і підготовлене під егідою Ecole Libre des Hautes Etudes A. Грегуаром, Р. Якобсоном та М. Шефтелем під назвою “La geste du Prince Igor” (La geste..., 1948). До нього входили переклад твору, зроблений С. Кроссом, коментарі М. Шефтеля, стаття Р. Якобсона та ін.

І в цьому ж листі Вілсон пропонує Набокову написати рецензію на це видання. Набоков, попри свою завантаженість, написав-таки розлогу есе-рецензію, однак вона не була опублікована. Відразу після цього виникла ідея кооперації в цій роботі Набокова з Якобсоном – у вигляді створення нового видання, яке б складалося з тексту «Слова», разом з англійським перекладом Набокова, коментарями М. Шефтеля, статтею Р. Якобсона. Проте цей проєкт так і не був втілений у життя, внаслідок того, що Набоков і Якобсон посварилися, Шефтель із солідарності з Якобсоном відмовився від співробітництва. Як зазначає Б. Бойд (Бойд, 2004: 374), справа полягала в тому, що в цей період Якобсон часто відвідував Радянський Союз, виступав на конференції і нібито робив заяви про своє повернення, внаслідок чого його вважали радянським агентом. У цьому питанні, як відомо, Набоков займав чітку позицію і відмовився від співпраці з Якобсоном, проте не відмовився від ідеї перекладу.

У 50-х роках ця робота продовжувалася, кілька разів у листах, адресованих сестрі Олені Сікорській, Набоков повідомляє про те, що зробив / завершує / завершив свій переклад (Старк, 2004: 8). У 1953 р. він пише, що завершив і продав переклад, потім у 1958 р. пише їй так само про завершення («...кончаю англ. перевод «Слова о Полку Игореве») і лише в 1959 р. повідомляє їй про те, що поставив крапку в цьому проєкті.

Таким чином, науково-культурний контекст, у якому розпочиналася робота над перекладом, з його ускладненістю та багатобарвністю, став чинником, що зумовив пролонгованість цієї роботи. Він уплинув і на саму концепцію перекладу: первинний задум зазнав еволюційних змін і трансформацій внаслідок розуміння того,

що без певних супровідних матеріалів переклад, який замислювався як текст для студентів, просто позбавлений сенсу. Перший переклад, який згадується в листуванні з Вілсоном і який умовно позначається як «утилітарний», залишається невідомим широкому загалу і, очевидно, зберігається, як зазначає В. Старк, в архівах Корнельського і Гарвардського університетів (Старк, 2004: 9). Про цей текст та еволюцію задуму сам Набоков пише у передмові до видання 1960 р.: «У цьому першому варіанті перекладу я беззастережно слідував розвідкам Романа Якобсона, опублікованим у книзі “La geste du Prince Igor”. Однак пізніше мене перестав влаштовувати не лише мій власний – такий, що занадто легко читається – переклад, але й погляди Якобсона» (Набоков, 2004: 44). Концепція перекладу була переглянута і до нього поступово додавалися коментар, генеалогія князів, що згадуються в «Слові», карта пересувань Ігоря та його війська, передмова: переклад перетворювався на гіпертекст.

Серед чинників, які спонукали письменника звернутися до цієї роботи, не можна не назвати зростаючий інтерес Набокова до перекладу, який став константою його діяльності в американський період життя і фактично утворив один із векторів його роботи і як викладача літератури, і як професійного перекладача прозових та поетичних творів. У період 40-х–50-х років він, отримуючи пропозиції від різних американських видавництв, літературних журналів, провідних редакторів, зробив чимало перекладів творів класичної літератури, а також писав рецензії на переклади таких творів, зроблених іншими, і загалом надавав цьому різновиду міжкультурної взаємодії істотного значення.

Особливість феномена Набокова-перекладача була пов'язана з кількома обставинами. По-перше, це його власний письменницький досвід, який дозволяв йому, можливо, глибше розуміти тексти певного письменника як свого «собрата», ніж це буває зазвичай у перекладача-нелітератора. По-друге, унікальний білінгвізм Набокова, його білінгвістична компетенція, володіння складними механізмами мовленнєвої діяльності обома мовами та блискуча здатність до білінгвістичних перетворень забезпечували високий рівень перекладу зі збереженням релевантних смислових компонентів першоджерела.

Крім того, треба згадати, що Набоков мав науковий склад мислення, схильність до наукових занять, проте не зміг свої здібності реалізувати повною мірою у сфері лепідоптерології, якою він захоплювався з дитинства, а пізніше серйозно займався в Музеї порівняльної зоології в Гарварді, де він працював науковим співробітником до 1948 р. і вивчав лисениці – один з різновидів метеликів, а також входив до складу Кембриджського ентомологічного наукового товариства (Бойд, 2004: 48–49, 56 та ін.). Тому абсолютно закономірно, що робота з текстом середньовічної пам'ятки дала Набокову можливість зануритися в привабливу для нього наукову стихію.

Аналіз поезики «Слова». Укладання коментарів і робота з текстом пам'ятки поєднувалися у Набокова, як він сам повідомляє у Передмові до видання 1960 р., з ознайомленням із доступною йому науковою літературою. Серед найбільш помітних публікацій, присвячених «Слову», Набоков називає, крім згаданого видання Якобсона-Шефтеля (*La geste...*, 1948), низку радянських видань кінця 40-х – початку 50-х років, зокрема за редакцією В.П. Адріанової-Перетц (Набоков, 2004: 37). На одне з них з коментарями Л.О. Дмитрієва він спирався у своїх коментарях, вважаючи «корисними» ті конкретні відомості, які дозволяють ясніше уявити собі реалії життєдіяльності людини у XII столітті, при цьому відкидаючи патріотично-ідеологічні прив'язки.

Треба окремо сказати про передмову до перекладу, яка істотно відрізняється від жанру передмов і де-факто є завершеною працею. Вона відображає науково виважені здобутки Набокова як дослідника пам'ятки, його досвід роботи з матеріалом. Її текст показує, що Набоковим був здійснений поглиблений розбір тексту «Слова», у якому він бачив передусім індивідуально-авторський поетичний твір, унікальний за своїми художніми засобами. Розкриваючи елементи своєї методики, Набоков пише про те, що ним була порахована кількість букв, слів та зроблена структурація на рядки, виділені частини – п'ять структурних блоків, тобто був виконаний структурно-композиційний аналіз тексту. Це дало йому підстави стверджувати, що «структура пісні демонструє найвищого рівня збалансованість частин, що свідчить про продумане художнє виконання та виключає

можливість поступового нагромадження необроблених епізодів, вельми типового для фольклору» (Набоков, 2004: 29–30).

Аналізуючи поезику твору, Набоков з властивою йому прискіпливістю й деталізованістю розкриває поетичні теми, які визначають зміст і форму пам'ятки в їхньому синтезі, що відображають стиль поетичного мислення автора. Оперуючи терміном «тема», Набоков виділяє підтеми та рефрени як елементи вияву тем, а також метафоричні повтори, які, актуалізуючись у різних частинах тексту, створюють у сукупності його єдність. Про динамічну природу і «рухливий характер» тем у структурі твору він пише, спираючись на образ хвилеподібного руху: «У рамках цих потужних тем, що хвилями набігають та переплітаються, ми можемо виділити такі дрібніші елементи внутрішньої єдності, як інтонаційні рефрени та типи метафоричних повторів» (Набоков, 2004: 33). Серед тем поглибленого висвітлення отримують тема вітрів, теми річок, флори, фауни, природних явищ та особливо теми чарівництва, пророцтв та заклинань, які пов'язані, за його висловом, з винятковою свободою думки, що відрізняє цю язичницьку поему від канонізованих творів християнського благочестя (Набоков, 2004: 31).

Набоков акцентує увагу і на такій особливості авторського стилю, як мистецтво переходу від однієї теми до іншої та вміння підготувати читача до наступних подій (Набоков, 2004: 32). Він подає об'ємний список таких переходів, які спостерігаються на всьому текстуальному просторі твору, вказуючи відповідні рядки.

Розбір поезики твору спрямовує Набокова до виявлення авторської двофокусної експозиції під час опису подій, яка зумовлює глибину їх зображення з вираженим індивідуальним характером. З'ясування особливостей тексту «Слова» на основі його аналізу та власна інтуїція письменника, автора прозових і поетичних текстів, дозволили Набокову зробити висновки, що у разі звернення до тексту «ми стикаємося з незвичним поєднанням двох докорінно різних явищ» (Набоков, 2004: 34). З одного боку, дворічна відстань авторської позиції від зображуваних подій зумовлює їх переживання як належних площині теперішнього часу, таких, що «перебувають у стані живого руху та аморфності», залишаються актуальними для

свідомості і, можливо, власного життя автора. Водночас багатоаспектне охоплення подій (із політичного, географічного, публіцистичного поглядів), їхнє зображення засобами поетичної образності можуть свідчити лише про пережитий автором період осмислення подій, вражень від них, складної душевної роботи, що породжує логічну імплікацію про тривалий період між часом описуваної події та часом текстотворення. Пор. (Лихачев, 1985: 109, 141).

Слід додати, що у передмові разом із коментарями міститься чимало важливих спостережень, а точніше – результатів застосування точних методик для аналізу тексту. Так, зауважуючи, що «рік написання «Слова» можна встановити точніше, ніж час створення багатьох творів європейського епосу XII століття», Набоков на основі текстуального аналізу (урахування мовленнєвих форм згадування князів та їхніх темпоральних і прагматичних характеристик), історичних даних щодо років життя князів та дат певних подій, із ними пов'язаних (битв), фактично робить реконструкцію обсягу знань автора «Слова» щодо цих подій і виводить рік написання «Слова» – 1187 р., через два роки після походу Ігоря (Набоков, 2004: 41). Безперечно, нетривіальним спостереженням є виявлення порівняльної характеристики автора «Слова» і Бояна: якщо автор «Слова» виявляє інтерес переважно до князів, які були нащадками Олега (Ольговичей), та до нього самого, то Боян особливу увагу приділяв князям полоцьким.

Таким чином, поступова зміна задуму та концепції перекладу відбувалася в Набокова під впливом вивчення особливостей історичного періоду XII століття, завдяки заглибленню власне в текст і кожний його рядок, що супроводжувалося незгасаючим інтересом до різниці між традиціями віршування в різних мовах і культурах у контексті міжкультурної взаємодії та перекладацької практики.

Номінативні рішення в перекладі. Набоков був прихильником того, що він називав «буквальним перекладом», а це в його розумінні передбачало урахування не лише прямого значення окремих слів і речень, а й контекстуальних, конотативних значень для того, аби передати «найтонші нюанси та інтонації тексту оригіналу» (Жутовская, 2004: 113). Урахування контекстуальних нюансів разом із метою пере-

дати формальні ознаки тексту, особливо якщо йдеться про такий складний твір минулої епохи, як «Слово», ставить перед перекладачем досить високу планку. Зокрема, мета збереження контекстуальних смислів у реальній практиці з необхідністю трансформується в завдання не додати перекладові смислів, не властивих семантичній структурі тексту. Йдеться про блокування тих смислів, які не є для неї релевантними і які можуть з'явитися внаслідок вживання лексичних відповідників іншої мови.

Те, як у своєму перекладі Набоков вирішує таке завдання, показують його рішення щодо імені *Дунай*. Добре відомо, що гідронім *Дунай* вживається у «Слові» в одних випадках так, що відсилає до реального географічного об'єкта, хоч і з досить невизначеними географічними координатами, в інших випадках його вживання має фігуративний характер, коли йдеться про узагальнений образ великого водного басейну, образ великої ріки. У першому випадку в перекладі з'являється англійська лексема *Danube* – стандартний географічний відповідник, а в другому – Набоков подає транслітерацію слова *Дунай* англійською мовою: 1) *Maidens sing on the Danube* «девици поють на Дунаї»; *You have closed the Danube's gates* «затворивь Дунаю ворота»; 2) *Lances hum on the Dunay* «на Дунаї Ярославнынъ гласъ ся слышитъ» (з огляду на те, що завдання представленої статті не пов'язані з дослідженням власне тексту пам'ятки, тут і далі фрагменти з нього подаємо зі спрощенням графіки, що не впливає на їхню ідентифікацію).

У передмові (власне, у примітках, але ключових за своїм змістом) розкрито мотивацію щодо вибору англійського відповідника для назви твору. Вважаючи, що такі англійські одиниці, як *discourse, oration, sermon*, занадто акцентують дидактичний, а не поетичний характер твору, Набоков звертає увагу на широку семантику лексеми *слово* та схиляється до номінацій, що відображають авторські класифікації твору як *повісті* та *пісні*. Він зазначає, що «перед нами поєднання в одне ціле прози та поезії з апострофічними інтонаціями ораторського твору, що перемежуються наспівами мелодійного плачу. Його особливий ритм, коли наголос збігається з диханням метричного красномовства, є ближчим до ритмічної прози, ніж поезії <...>».

Після довгих вагань я вирішив назвати його (твір – *T.P.*) англійською мовою піснею (“song”), до чого мене остаточно схилило міркування, що наш автор був передусім поетом і що тут, як і в усіх літературних шедеврах, по-справжньому істотними є лише натхнення та мистецтво» (Набоков, 2004: 40–41).

Архаїчний характер тексту як його константна мовно-культурна ознака у сприйнятті сучасним читачем визначає і його наскрізну ознаку в рамках культурного контексту, що традиційно вимагає від перекладача пошуку лексико-синтаксичних засобів з ореолом архаїчності. Природно, що Набоковим у його перекладі вживаються позначення, які у словниках зазвичай маркуються як книжні, застарілі, літературні. Трапляючись у різних фрагментах перекладу, вони виступають знаками, які не дають читачеві забути, що перед ним стародавня пам’ятка. Це одиниці *laud* «хвалебна пісня, пісня-ода», *morn* «ранок», *eve* – «вечір», *mist* «темрява, за якої не видно місцевості», *hearken* «слухати», *doughty* «хоробрий і сильний» (про воїна, який відзначився своїми хоробрими вчинками): *if we want to make a laud for one; from early morn to eve; mist has covered the fields*; див.: (Жутовская, 2004: 114). Серед справжніх номінативних знахідок слід назвати слова *sod* та *gore*: *the black sod under hooves; and irritated with gore. Sod* «(formal or literary) a layer of earth with grass growing on it; a piece of this that has been removed: *under the sod* (= *in your grave*)» (Oxford..., 2010: 1400) – лексема на позначення землі, невеликої ділянки землі, що має конотацію з могилою; *gore* “thick blood that has flowed from a wound, especially in a violent situation” (Oxford..., 2010: 644) – лексема на позначення крові, що тече з рани внаслідок жорстокого зіткнення, лексема конотативно пов’язана з концептом жорстокості, ситуацією жорстокої бійки.

У передмові Набоков, розкриваючи методичні аспекти своєї роботи, відзначає одну важливу для нього обставину, а саме те, що у «Слові» «то тут, то там трапляються деякі поетичні формули, на подив схожі з тими, що ми виявляємо в «Оссіані» Макферсона» (Набоков, 2004: 33). Ця схожість посприяла пошуку окремих номінативних рішень. Переклад Дж. Макферсоном стародавніх гельських поем сучасною йому англійською мовою (XVIII ст.) як певний преце-

дент у перекладацькій практиці, що був широко відомим і набув популярності в англійському суспільстві, став для Набокова важливим лексико-синтаксичним ресурсом, на який він міг орієнтуватися, оскільки його ситуація виявилася схожою на ситуацію Макферсона: першоджерела належали до одного періоду – XII століття, схожою була і їхня тематика – військові походи та битви.

Те, що з перекладом Дж. Макферсона англійський читач був добре знайомий, створювало прогностично позитивну перспективу для відтворення відповідної практики вже у новій ситуації. Продовжуючи цю традицію, Набоков реалізує у своєму перекладі такі еквіваленти: конони (кони) – *steeds*, мечи харалужניים – *steel swords*; усобица – *strife*; мъгла – *mist*; пир – *feast* (з семантикою великої кількості страв); красны девице / красныя девы – *fear maids*; стол – *throne*; про це див.: (Жутовская, 2004: 116–117). Середньовічні паралелі стосуються зображення битв зі структурацією самого процесу через послідовність днів. Н.М. Жутовська наводить ці паралелі, які цілком природно «реанімуються» в перекладі Набокова. У «Слові»: «*Бишася день, бишася другый; третьяго дни къ полуднию падоша стязи Игоревы*». У поемах Оссіана: “*Three days we renew our strife, <....> On the forth, Fingal says, that the king of the ocean fell*”. У перекладі Набокова: “*They fought one day; they fought another; on the third, toward noon, Igor’s banners fell*” (Жутовская, 2004: 117).

Для синтаксичних структур англійської поезії всіх періодів властива інверсія, яка в мові з фіксованим порядком слів є особливо цінним засобом для передачі різних видів експресії. Очевидно, для Набокова це важливий засіб відображення небайдужого погляду автора на події, його схвильованості, стурбованості, загалом його емпатійного ставлення до героїв і ситуації. Він широко використовує структури з інверсією, які в мовленні, що звучить, передбачають особливий інтонаційний малюнок. Пор. *Indeed dark it was on the third day; Inside out have the times turned; No longer indeed does the Sula flow; Hard as it is for the head to be without shoulders, bad it is for the body to be without head*. Інверсія тут виступає засобом емпізи. Інверсія присутня і в формулах введення прямої мови: *Says Gzak to Konchak; said Boyan*.

Пор. також: *In the field slumbers Oleg's brave aerie: far has it flown! «Дремлет в поле Ольгово хороброє гнездо. Далече залетело!»*.

Щодо такого не згасаючого серед дослідників «Слова» предмета обговорення, як «темні місця», слід сказати, що сам процес роботи над перекладом за своєю суттю не передбачав спеціального наукового завдання тлумачити ці фрагменти тексту. І це зрозуміло з основної позиції Набокова – ставлення до пам'ятки як до поетичного твору і намагання передати в перекладі його поетичність, красу, емоційність. Крім того, добре знання історії знахідки, перипетій із першим виданням рукопису та інших, пов'язаних із цим подій кінця XVIII і початку XIX століть, давало розуміння ймовірності текстувальних деформацій та втрат (Набоков, 2004: 27–29). Тому можна припустити, що проблема «темних місць» не розглядалася Набоковим як центральна в його роботі. Перекладацькі рішення приймалися ним, очевидно, з огляду на конкретний фрагмент тексту. Щодо особливо складних і незрозумілих синтагм у коментарях знаходимо відповідні зауваження. Так, щодо фрагмента *«и с хоти ю на кровати»* повідомляється, що «фраза ця викривлена, смисл її темний»; переклад: *[as if?] with a beloved one upon a bed* (Слово..., 2004: 104). Інший фрагмент (*«Рекъ Боянь и ходы на Святославля / рекъ Боянь и Ходына»*) отримує коментар: «фрагмент цей дуже заплутаний. У перекладі я зробив все, що міг» (Слово..., 2004: 110); переклад: *Said Boyan, song-maker, of the times of old, [of the campaigns] of the kogans – Svyatoslav, Yaroslav, Oleg.*

Коментуючи широко відомий фрагмент *«рас-текашется мислюю по древу»*, Набоков пише, що цей вираз спричинив максимум дослідницьких зусиль та винахідливості численних коментаторів (Слово..., 2004: 81), однак, на його думку, у цьому уривку відображено ясний образ, породжений «думкою, що розгалужується»: *ranged in thought [like a nightingale] over the tree.*

Численні згадування імені *Троян (Траян)* і пов'язаних із ним об'єктів та полеміка дослідників щодо тлумачення цих фрагментів також привернули увагу Набокова, який заглибився в це питання і, зіставивши історичні відомості, дійшов висновку, що автор «Слова» найімовірніше орієнтувався на постать полководця

IV століття Траяна, а не на імператора Траяна (I століття), а «перше століття Траяна» – це насправді «четверте століття».

З особливою інтонацією Набоков відзначає фразу *«О, Руская земле! Уже за шеломянемъ еси!»* та характеризує її як таємничу і надивовижу поетичну. Те, що він не зміг пройти повз цей фрагмент, який відіграв роль фрази-атрактора, якраз показує специфіку його сприйняття «Слова» як поета. Академік В.Г. Складенко, як відомо, виклав свій погляд на цю фразу, яка вживається в тексті двічі, і зауважив, що в другому випадку в ній випала частка *не* (Складенко, 2018). Набоков же, згідно з текстом, який він перекладав, відтворює однаково цей фрагмент і розглядає його як рефрен, що узгоджується з думкою Л.А. Булаховського, який вбачав тут вплив епічних форм художнього вираження (Булаховський, 1978: 485): *“O Russian land, you are already behind the culmen!”* І в цьому разі на увагу заслуговує номінативне рішення щодо передачі слова *шеломьянемъ*.

У сучасних коментарях можна знайти інформацію про те, як воно тлумачилось у процесі вивчення пам'ятки. Перші видавці прочитали *шеломьянемъ* як назву селища на межі з Половецькою землею і подавали це слово як онім із написанням з великої літери. Пізніше дослідники пов'язували його зі словом *шеломья* «пагорб», при цьому висловлювали припущення, що слово в цій фразі позначало конкретний об'єкт – Ізюмський курган (Дмитриев, 1987: 199). Набоков для перекладу *шеломьянемъ* вибирає, а точніше створює позначення *culmen*. Джерелом цього є англійська лексема *culm* «вершина, стебло» (пор. геологічний термін *кульм* «вершина»), яка семантично пов'язана з лексемою *culmination* «кульмінація, найвища точка», що виражає семантику досягнення певної межі, яке супроводжується рухом вгору.

Водночас на позначення вершини існує латинське слово *culmen* «верх, вершина, верхівка, найвища точка» (Литвинов, 1998, с. 169), а в орнітології цей термін позначає верхню частину дзьоба у птаха. Запозичуючи форму латинського слова, Набоков створює напівштучну лексему із семантикою природної реалії, що значно підноситься вгору над рівнем землі. Таким чином, одночасно зберігається лексичне, конотативне та прагматичне значення слова *шеломьянемъ*, яке і в XIX, і в XX століттях

сприймалося як загадкове. Цей ореол загадковості вдалося передати шляхом вигаданого телескопічного утворення, сформованого контамінацією англ. лексеми *culm* та лат. лексеми *culmen*.

Інші «темні місця» пам'ятки також отримали переклад, загалом наближений до першоджерела, але в окремих місцях у перекладі Набоков спирався на власну розбивку синтагм; пор. інтерпретації в (Скляренко, 2003, 2008, 2009): *Now the Germans and the Venetians, now the Greeks, and the Moravians sing glory to Svyatoslav* «Ту немци и Венедици, ту Греци и Морава поют славу Святославлі»; *From Kiev, prowling, he reached, before the cocks [crew], Tmutorokan* «из Киева дорискаше до Кур Тмутороканя»; *No storm has swept falcons across wide fields; flock of daws flee toward the Great Don* «Не буря соколы занесе чрез поля широкая; галици стады бежать к Дону великому»; *Here lances shall break, here sabers shall blunt, against Kumar helmets* «ту ся саблями потручати о шеломи Половецкыя»; *Perished the livelihood of Dazhbog's grandson among princely feuds* – «погибашет жизнь Даждь-Божа внука въ княжихъ крамолах выци человекомъ скратишась».

Серед вдалих перекладацьких рішень слід навести фрагменти, лексико-семантична специфіка яких є центральною для «Слова»: *So let us begin, brothers, this tale* «Почнемъ же, братие, повесть сию»; *Against the brave troops of Igor!* «На храбрѣя плѣкы Игоревы»; *Seeking for themselves honor, and for their prince glory* «Ищучи себе чти, а князю славе»; *And the wounds of Igor, turbulent son of Svyatoslav* «за раны Игоревы, буюго Святеславліча!».

Висновки. Отже, концепція перекладу «Слова о полку Игоревім» під час тривалого і складного періоду роботи змінювалася в Набокова під впливом багатьох обставин і чинників. Серед них – поглиблена текстологічна робота над першоджерелом, власна сегментація тексту та вивчення наукової літератури, занурення у сучасний йому науковий контекст та формування власної думки про предмет дослідження, частково на противагу поглядам Р. Якобсона. Це також еволюція задуму щодо призначення перекладу, який спочатку замислювався як навчальний переклад для студентів з метою обслуговування навчального процесу, а з часом,

позбавившись ідеї утилітарності, трансформувався та остаточно визрів як загальнокультурний філологічний проєкт.

Про цей шлях, точніше про його основну лінію у трансформації задуму, Набоков пише в Передмові: «У своєму перекладі я безжально пожертвував формою заради змісту і намагався дати дослівний виклад тексту, як я його розумію» (Набоков, 2004: 36). Цікаво зазначити, що це висловлення 1960 року (яке, втім, не можна сприймати буквально) абсолютно корелює зі здобутками сучасного теоретичного перекладознавства (ідеться про художній переклад), де запропоновано розрізняти дві протилежні за характером стратегії перекладу – стратегію смислу та стратегію форми, з якими співвідносяться, відповідно, доместикація та форенізація тексту оригіналу в процесі перекладу (Добровольський, Шмелев, 2018). Не вдаючись у деталі, можемо сказати, що, оперуючи відповідними підходами у своїй практичній діяльності, Набокову вдалося знайти між ними потрібний баланс. У своєму англійському перекладі він не зловживає архаїчними лексемами, рідкісними та екзотичними синтаксичними конструкціями, ідіомами, спеціально не акцентує уваги на «темних місцях», водночас зберігає важливі мовно-культурні ознаки оригіналу – непрямий порядок слів, наближене до першоджерела відтворення топонімів, гідронімів, антропонімів, реалій флори і фауни, погодних явищ, завдяки яким перед читачем оживає середньовічний слов'янський світ. Об'ємний коментар, укладений Набоковим, відображає його точне й оригінальне мислення та власний досвід вивчення тексту. У результаті американський читач отримав текст, який завдяки видатним здібностям Набокова міг сприйматися без особливих зусиль і разом з тим давав можливість відчутти поетичність твору, його середньовічну специфіку, слов'янський дух і, зрештою, загадкову красу.

Обсяг статті не дозволяє в повному обсязі розглянути всі перекладацькі рішення та аспекти перекладу, тому з огляду на комплексний характер завдань перекладача такого твору, як «Слово», доцільним і перспективним є подальше поглиблене вивчення його перекладу як прецедентної ситуації у філологічній практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айкина Т.Ю. К вопросу о переводческом буквализме В.В. Набокова. *Молодой ученый*. 2011. № 7 (30). Т. 1. С. 135–139.
2. Бойд Б. Владимир Набоков: американские годы: Биография. Москва : Независимая Газ.; Санкт-Петербург : Симпозиум. 2004. 928 с.
3. Булаховський Л.А. О первоначальном тексте «Слова о полку Игореве». *Л.А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах*. Т. 3. Київ : Наукова думка, 1978. С. 481–493.
4. Добровольский Д.О., Шмелев А.Дм. Русские лингвоспецифические единицы, работа с ними при разных стратегиях перевода и русская конструкция *что ни говори*. *Вопросы языкознания*. 2018. № 5. С. 34–48.
5. Дмитриев Л.А. Комментарии. *Слово о полку Игореве*. Москва : Худож. лит. 1987. С. 188–221.
6. Жутовская Н.М. Владимир Набоков – переводчик «Слова о полку Игореве». *Слово о полку Игореве. Перевод на английский язык и комментарии Владимира Набокова*. Санкт-Петербург : Академич. проект, 2004. С. 113–119.
7. Костенко А.Н. Набоков-переводчик: новые подходы в теории и практике. *Вісник Сумського державного університету*. 2006. № 11 (95). Т. 2. С. 140–145.
8. Литвинов В. Латинсько-український словник. Київ : Українські пропілеї, 1998. 712 с.
9. Лихачев Д.С. Слово о полку Игореве и культура его времени. Ленинград : Худож. лит. 1985. 352 с.
10. Набоков В.В. Предисловие. *Слово о полку Игореве. Перевод на английский язык и комментарии Владимира Набокова*. Санкт-Петербург : Академич. проект, 2004. С. 27–44.
11. Слово о полку Игореве. Перевод на английский язык и комментарии Владимира Набокова. Санкт-Петербург : Академич. проект, 2004. 136 с.
12. Скляренко В.Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». Київ : Довіра, 2003. 147 с.
13. Скляренко В.Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 3–12.
14. Скляренко В.Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 43–53.
15. Скляренко В.Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». *Мовознавство*. 2018. № 5. С. 3–9.
16. Старк В.П. Владимир Набоков – комментатор «Слова о полку Игореве». *Слово о полку Игореве. Перевод на английский язык и комментарии Владимира Набокова*. Санкт-Петербург : Академич. проект, 2004. С. 7–23.
17. Dear Bunny, Dear Volodya. *The Nabokov–Wilson Letters, 1940–1971* / Ed. S. Karlinsky. Berkley, Los Angeles : University of California Press, 2001. 388 p.
18. La geste du Prince Igor. Text établi, traduit et commenté sous la direction d’H. Grégoire, de R. Jakobson et de M. Szeftel. New York : Rausen Bros, 1948. 383 p.
19. Mazon A. *Le Slovo d’Igor*. Paris : Droz, 1940. 174 p.
20. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. Oxford : Oxford University Press, 2010. 1715 p.
21. *The Song of Igor’s Campaign. An Epic of the Twelfth Century*. / Translated from Old Russian by Vladimir Nabokov. New York : Vintage Books, 1960. 146 p.

REFERENCES:

1. Aikina, T.Yu. (2011). K voprosu o perevodcheskom bukvalizme V.V. Nabokova [On the question about literalism by V.V. Nabokov-translator]. *Molodoi uchenyi*, 7 (30). V. 1. S. 135–139 [in Russian].
2. Boyd, B. (2004). *Vladimir Nabokov: amerikanskiye gody: Biografia [Vladimir Nabokov: The American years]*. Per. s angl. Moskva: Izd. Nezavisimaya Gazeta; St. Petersburg: Simpozium. 928 s. [in Russian].
3. Bulahovskii, L.A. (1978). O pervonachal’nom tekste “Slova o polku Iгореve” [On the first text of the “The Song of Igor’s Campaign”]. *L.A. Bulahovskii. Vybrani pratsi v piaty tomah*. V. 3. Kyiv: Nauk. dumka. S. 481–493 [in Russian].
4. *Dear Bunny, Dear Volodya. The Nabokov–Wilson Letters, 1940–1971*. (2001). / Ed. S. Karlinsky. Berkley, Los Angeles: University of California Press. 388 p.
5. Dmitriev, L.A. (1978). Kommentarii [The commentaries]. *Slovo o polku Iгореve*. Moskva: Hudozh. lit. S. 188–221 [in Russian].
6. Dobvol’skij, D.O., Shmelev, A.D. (2018). Russkie lingvospetsificheskie edinity, rabota s nimi pri raznyh strategiayah perevoda i russkaya konstruktsia *что ни говори* [Russian language-specific items and their correlates in translation: The case of *что ни говори* “say what you will”]. *Voprosy yazykoznanija*, 5. S. 34–48. DOI: 10.31857/S0373658X0001395-3 [in Russian].
7. Kostenko, A.N. (2006). Nabokov-perevodchik: novye podhody v teorii i praktike [Nabokov as a translator: new approaches in theory and in practice]. *Visnyk Sums’koho Derzhavnogo Universytetu*, 11 (95). V. 2. S. 140–145 [in Russian].
8. La geste du Prince Igor. (1948). Text établi, traduit et commenté sous la direction d’H. Grégoire, de R. Jakobson et de M. Szeftel. New-York: Rausen Bros. 383 p.
9. Likhachev, D.S. (1985). “*Slovo o polku Iгореve*” i kultura yego vremeni [“*The Song of Igor’s Campaign*” and the culture of its time]. Leningrad: Hudozh. lit. 352 s. [in Russian].

10. Litvinov, V. (1998). *Latyns'ko-ukrains'kyi slovnyk [Latin-Ukrainian Dictionary]*. Kyiv: Ukrains'ki propilei. 712 s. [in Ukrainian].
11. Mazon, A. (1940). *Le Slovo d'Igor*. Paris: Droz, 1940. 174 p.
12. Nabokov, V.V. (2004). Predisloviye [The Preface]. *Slovo o polku Igoreve. Perevod na angliiskii yazyk i kommentarii Vladimira Nabokova*. St. Petersburg: Akademich. proekt, 2004. S. 27–44 [in Russian].
13. *Oxford Advanced Learner's Dictionary (2010)*. Oxford: Oxford University Press. 1715 p.
14. Sklyarenko, V.G. (2003). "Temni mistysya" v "Slovi o polku Igorevim" ["Dark places" in "The Song of Igor's Campaign"]. Kyiv: Dovira. 147 s. [in Ukrainian].
15. Sklyarenko, V.G. (2008). "Temni mistysya" v "Slovi o polku Igorevim". 11 ["Dark places" in "The Song of Igor's Campaign". 11]. *Movoznavstvo*, 2–3. S. 3–12 [in Ukrainian].
16. Sklyarenko, V.G. (2009). "Temni mistysya" v "Slovi o polku Igorevim". 12 ["Dark places" in "The Song of Igor's Campaign". 12]. *Movoznavstvo*, 3–4. S. 43–53 [in Ukrainian].
17. Sklyarenko, V.G. (2018). "Temni mistysya" v "Slovi o polku Igorevim". 15 ["Dark places" in "The Song of Igor's Campaign". 15]. *Movoznavstvo*, 5. S. 3–9 [in Ukrainian].
18. *Slovo o polku Igoreve. Perevod na angliiskii yazyk i kommentarii Vladimira Nabokova*. (2004). [The Song of Igor's Campaign. Translation in English and commentaries by Vladimir Nabokov]. St. Petersburg: Akademich. proekt. 136 s. [in Russian].
19. Stark, V.P. (2004). Vladimir Nabokov – commentator "Slova o polku Igoreve" [Vladimir Nabokov as a commentator of "The Song of Igor's Campaign"]. *Slovo o polku Igoreve. Perevod na angliiskii yazyk i kommentarii Vladimira Nabokova*. St. Petersburg: Akademich. proekt. S. 7–23 [in Russian].
20. *The Song of Igor's Campaign (1960). An Epic of the Twelfth Century. Translated from Old Russian by Vladimir Nabokov*. New-York: Vintage Books. 146 p.
21. Zhutovskaya, N.M. (2004). Vladimir Nabokov – perevodchik "Slova o polku Igoreve" [Vladimir Nabokov as a translator of "The Song of Igor's Campaign"]. *Slovo o polku Igoreve. Perevod na angliiskii yazyk i kommentarii Vladimira Nabokova*. St. Petersburg: Akademich. proekt. S. 113–119 [in Russian].